

Kubassek János

TELEKI, A FÖLDRAJZTUDÓS

Régen köztudott igazság, hogy „minden ember kétszer hal meg”. Először akkor, amikor megszűnik a szíve dobogni. Másodszor akkor távozik a világból, amikor elfelejtik, amikor egyénisége, életműve, emlékezete elhalványul vagy végképp megszűnik. Ez az igazi halál. Teleki Pál egyik munkatársa, Fodor Ferenc földrajzprofesszor találóan írta: *„Nem hisszük, hogy Teleki Pált eléri ez a szellemi halál, hogy egy ilyen nagy magyarnak, a legmélyebb magyarnak is át kell mennie emlékezete elmúlásába is.”* Munkásságának legfontosabb területe, a geográfia mégis homályban maradt, pedig tudományos életműve maradandó érték.

A reflektorfényben álló politikus személyisége szinte teljesen elhomályosítja a szerényen, csendesen, de annál eredményesebben dolgozó tudós alakját. Ezért fontos, hogy térképészeti és földrajzi munkásságának nemzetközileg megbecsült teljesítményeiből felvilantsunk néhány mozaikot.

Teleki Pál földrajzi érdeklődésének kialakulásában meghatározó volt Teleki Sámuel (1845–1916), aki utazásával Afrika utolsó fehér foltját törölte le a térképről. Teleki Sámuel nevét 646 méter magas, működő vulkán őrzi Kelet-Afrikában, ahol glaciális eredetű völgyet, tavat és menedékházat is elneveztek róla a Kenya-hegységben. Az 1886–87-es tudományos expedíció fedezte fel a Rudolf és a Stefánia-tavat, s a vállalkozás földrajzi, néprajzi, botanikai, zoológiai eredményeit Teleki Sámuel útítársa, az osztrák Ludwig von Höhnel német, angol és magyar nyelven megjelent útirajzai világhírűvé tették. Az Afrika-kutatás legjelentősebb magyar eredményeként tarthatjuk számon Teleki Sámuel útját.

A PÁLYAORIENTÁCIÓ

Teleki Pál gyakran vendégeskedett nagybátyja sáromberki kastélyában, ahol gazdag néprajzi gyűjtemény, lándzsák, maszkok, dobok, pajzsok, edények idézték fel a távoli, ismeretlen Afrika egzotikus világát. A hatalmas könyvtár és a híres földrajzi felfedező színes elbeszélései keltették fel a fogékony lelkű kamasz fiú érdeklődését a felfedező utazások és távoli világrések iránt. Samu gróf részletesen ecsegtelte a szájátva hallgató úrfinak a maszájokkal, turkánakkal, szamburukkal való találkozásait, az izgalmas elefánt- és orrszarvúadásokat.

Teleki Pál először Sáromberken vette kézbe azokat az angol, német, francia földrajzi folyóiratokat, melyek a korabeli úti beszámolókat tartalmazták egy-egy expedíció eredményeiről. Szülei javaslatára a budapesti Piarista Gimnáziumban letett érettségi vizsgáját követően, 1897-ben jogi tanulmányokat kezdett. A földrajz iránti érdeklődése másodéves hallgató korában mélyült el, majd Lóczy Lajos – az Ázsia-kutatás világhírű tudósa – előadásait hallgatva jegyezte el magát a geográfiaival. Még nem volt húszesztendő, amikor 1898. december 15-én a Magyar Földrajzi Társaságban nagy figyelmet keltő szakelőadást tartott, *Korszákok az ázsiai felfedező utazások történetében* címmel (a következő évben nyomtatásban is közreadták a *Földrajzi Közlemények* hasábjain).

Teleki Pál 1901–1902-ben a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián is vendéghallgató volt, majd

1903-ban *Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez* címmel megírta doktori értekezését. Nagy hatással volt rá a földrajzi szintézisalkotás génusza, Alexander von Humboldt, akinek műveit később is gyakran idézte előadásában. Lóczy Lajos és másik tanára, Cholnoky Jenő felismerte tehetségét, kimagasló képességeit és rendkívüli szorgalmát. Olvasottsága, tájékozottsága nyilvánult meg abban, hogy számos német, angol, francia nyelven megjelent könyvről közölt részletes recenziókat a *Földrajzi Közlemények* hasábjain.

Figyelmét korán felkeltették a régi térképek. Különösen érdekelte Ázsia felfedezésének története. Elhatározta, hogy a kelet-ázsiai földrajzi felfedező utazások térképemlékeinek felkutatásával, összegyűjtésével és bemutatásával lép ki a hazai és a nemzetközi porondra. *Atlasz a Japán-szigetek cartographiájának történetéhez* című, 1909-ben megjelent művével nagy nemzetközi sikert aratott. A francia Jomard-díjjal kitüntetett alkotás többsztrendő kutatás után született meg. Teleki a saját költségén járta be Bécs, Firenze, Párizs, Hága könyvtárait, hogy a témáját érintő térképeket tanulmányozza. A Japán-szigetek térképi ábrázolását feldolgozó mű fontos hozadéka volt Quast és Tasman elfeledett hajónaplójának feldolgozása. Az 1909. évi genfi nemzetközi földrajzi kongresszus Teleki Pált beválasztotta a régi térképek tanulmányozására alapított bizottságba. A munka értékének fokmérője, hogy 1966-ban Japánban hasonló kiadásban újból megjelentették! Teleki Kogutowicz Manóval és Kogutowicz Károlylyal közzétett atlaszai széles körben hoztak elismerést az ifjú tudósnak.

Teleki Pál legtöbbször emlegetett térképalkotása a híres „vörös térkép”, a „Carte Rouge”, mely egyszerűen, ugyanakkor meggyőző módon ábrázolja a Kárpát-medence etnikai viszonyait. A térkép módszerének lényege az, hogy a népsűrűséget mindenütt egyenlőnek feltételezve, a népességszámmal arányos nagyságú területet színezznek ki oly módon, hogy minden négyzetmilliméter egy adott népességszámot jelöl. Papp-Váry Árpád értékelése szerint „a szerkesztés során az 1 mm² = 100 fővel érték bizonyult a jónak. Ennél az ábrázolásmódnál a városok nagyobb népességszámú, a tényleges településeknél nagyobb területet töltenek ki, a kisebb lélekszámú körzetekben viszont felületek maradtak üresen. Az üres körzeteket a hegyvidékekre, tényleg ritkán

lakott övezetekké összevonva jó, a nemzetiségek tényleges elhelyezkedését szemléltető, áttekintő térkép készíthető. [...] térképén a magyarokat vörös, a németeket narancs, a szlovákokat zöld, a románokat lila szín jelölte. A magyarlakta területek határozott kiemelkedése után kapta a munka a »vörös térkép« elnevezést.

A térkép tudományos szempontból teljesen korrekt, a tényleges helyzetnek megfelelően, szakmailag támadhatatlan módon tükrözi az egyes népek térbeli elhelyezkedését. Nem igaz az elmúlt évtizedek azon állítása, hogy eleve tendenciózus munka, amelynek célja az ország területi integritásának megvédése. A térkép igazságától és nemzetközi hatásától félve Románia még a harmincas évek derekán is támadó cikkeket jelentetett meg ellene.”

Teleki tudományos felkészültségét, tárgyilagosságát a Népszövetség úgy ismerte el, hogy 1924-ben felkérte, legyen részt annak a nemzetközi szakértői bizottságnak a munkájában, mely a Törökország és Irak közötti határvonal megállapítására tett javaslatot.

A BÉKE IRODA TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE

Az elveszített első világháborút követően minden felelősen gondolkodó magyar politikusnak szembe kellett néznie a várható béketárgyalások kihívásaival.

A béke-előkészítés rendkívüli felelősségében magyar részről nagy terheket vállalt Teleki Pál. A Kárpát-medence állami egységének feldarabolására irányuló törekvések nem voltak ismeretlenek. Teleki úgy vélte, a Kárpát-medence vízrajzi egységének megőrzése lehet az a fontos természetföldrajzi érv, mely talán hathatósan gátolhatja meg a földarabolási szándékok megvalósulását. Világossá vált számára, hogy az új, mesterségesen, a pillanatnyi erő- és érdekviszonyok függvényében meghúzott határokkal az összezsugorodó Magyarország folyóvizeinek szabályozása megoldhatatlan problémákat zúdíthat ránk. Különösen a Kárpátokból eredő Tisza és a Maros áradásai jelenthetnek közvetlen veszélyt, ezért Magyarország vízrajzi szempontból teljesen kiszolgáltatottá válik szomszédainak, elsősorban Romániának. A trianoni döntéshozók azonban nem a tudományos érvek ütköztetésében, értékelésében

keresték a megoldást. Teleki ezt követően fogalmazta meg a „győztesek Európájáról” és a „legyőztek Európájáról” írt gondolatait.

A GAZDASÁGI FÖLDRAJZ HAZAI ELŐFUTÁRA

Teleki Pált igen fiatalon, 1911-ben választották meg a Magyar Földrajzi Társaság főtítkárává. Rendszeresen nyommon követte a hazai szakirodalmi publikációkat, gyakran írt kritikát a megjelenő szakkönyvekről. Polemikus szemléletmódja élete végéig megmaradt. Nem ismert tekintélyigazságokat, csak tényigazságok és érvigazságok előtt hajolt meg. Tudományos szemléletmódjában mindig az összefüggéseket kereste, mindig az okok és következmények kölcsönhatásában vizsgálta a földrajzi jelenségeket.

Egyik közeli tanítványa, Kádár László, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem hajdani földrajzprofesszora 1978-ban – e sorok szerzője előtt – paleogeográfiai és tudománytörténeti speciálkollégiumán a diákok szűk köre előtt így fogalmazott: „Teleki nagyon fontosnak tartotta az analitikus kutatásokat, de ezeket soha nem tekintette öncélnak. Az eredményeket mindig építőköveknek használta egy nagyobb szintézis megfogalmazásához. A szintézisalkotás mestere volt. Nagyon erősen hatott rá Lóczy Lajos, aki a természeti földrajz és a földtan terén az oknyomozó módszerek hazai úttörőinek számított. Amit Lóczy a természeti földrajzban kezdeményezett, azt Teleki Pál folytatta a gazdasági, a politikai és az emberföldrajz terén. Ma úgy is fogalmazhatnánk, hogy ő volt az alkalmazott földrajz és a tájöldrajz hazai előfutára.”

Teleki szemléletmódjának kialakulásához jelentős mértékben hozzájárult az a tanulmányút, amelyet az Amerikai Földrajzi Társaság meghívására tett 1912-ben az „Újvilág”-ban. Az amerikai geográfusok társaságuk fennállásának 60. évfordulója alkalmából jubileumi konferenciát és transzkontinentális szakmai tanulmányutat szerveztek a világ legkiválóbb földrajztudósainak, hogy bemutassák hazájukat. Teleki hajdani tanárával, Cholnoky Jenővel vett részt ezen az utazáson, ahol a különböző éghajlatok és talajtípusok által

meghatározott mezőgazdasági termelési övezeteket a helyszíneken ismerhették meg.

Telekire nemcsak a természeti tájak szépsége hatott, hanem megismerkedett a tájhasznosítás legmodernebb eljárásaival, az ipari termelés szervezeti egységeivel, felkeresett termelőüzemeket, gyárat, működő bányákat. Megismerte a foglalkozását és lakóhelyét a piaci igények szerint gyorsan változtató amerikai embert. Az amerikai városokban tapasztalta, hogy a különböző negyedek kialakulásánál milyen fontosak az etnikai gyökerek, az olasz, a görög, a kínai városnegyedek lakói nem hagyják elveszni otthonról hozott nyelvi, kulturális értékeiket, étkezési szokásaikat. Az Európából kivándorolt, megélhetést kereső milliók sorának közvetlen tanulmányozása nagy hatással volt rá. Ez az utazás érlelte gazdasági geográfussá.

Amerika gazdasági földrajzáról ő tartott első ízben rendszeres, tudományos igényű előadásokat a budapesti közgazdaság-tudományi karon. Az amerikaiak is nagyra becsülték személyét, s első miniszterelnöksége után meghívást kapott az Egyesült Államokba, hogy tartson előadásokat a Williamstown Egyetemen. A Magyarországról tartott előadás-sorozatnak akkora sikere volt, hogy a New York-i Macmillan Kiadó 1923-ban angol nyelven, *The Evolution of Hungary and its Place in European History* címmel 312

oldalas könyvben adta közre. Teleki pedig *Amerika gazdaságföldrajza* címmel jelentette meg munkáját Budapesten. Rónai András így írt e könyvekről: „Belső értékben mindkét mű a gazdasági és politikai földrajz egy-egy gyöngyszeme. Ha Teleki Pál semmi egyebet nem írt volna később, mint ezt a két művet, nevét a magyar földrajzi irodalom úttörő nagyjai között emlegethetnénk.”

Az sem feledhető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia székfoglalójaként megjelent másik nagy művében, *A földrajzi gondolat története* című könyvében olyan tudománytörténeti, biológiai, történelmi, filozófiai felkészültségről tesz tanúbizonyságot, amilyenlén igen kevés kortárs szakember büszkélkedhetett. A tudományok közötti hídépítés, mai szóval interdiszciplinaritás igénye egész későbbi munkásságán végigvonuló vezérfonal volt.

A POLITIKAI FÖLDRAJZ PROFESSZORA

Teleki Pál – emberi, szakmai tekintélye miatt – első miniszterelnöksége után is nagy befolyásnak örvendett az állami döntéshozók köreiben. Szeretgázó kapcsolatrendszerét felhasználva olyan intézményeket hozott létre, amelyekben munkatársai a korabeli tudományos élet élvonalának megfelelő munkafeltételek között dolgoz-

Teleki Pál és Csáky István a 2. bécsi döntés napján, 1940. augusztus 3.

Teleki Pál és Cholnoky Jenő a Földrajzi Társaság vacsoráján

ta a földrajzi jelenségeket, a történelmi folyamatokat, a politikai eseményeket. Rendkívüli tájékozottsága, széles körű műveltsége gyakran zavarba ej-

tette vitapartnereit. Képes volt egy nap 14-15 órát dolgozni, több száz oldalnyi hivatali jelentést, újságcikket, tanulmányt 3-4 nyelven átolvasni úgy, hogy személy- és helynevek, gazdasági adatok százait jegyezte meg.

S bár életútjának legnagyobb közfigyelmet, olykor heves vitákat kiváltó eseményei a politikához kötődnek, nem tagadható, hogy valójában nem érezte jól magát a közélet színpadán. Nem ő kereste a posztokat, a megbízásokat, de ha felkérték egy-egy fontos közfeladatra, nem hátrált meg a teendők elől. A pártmegbeszélések fárasztották, a hivatali intrikáktól irtózott, s a parlamenti csatározások gyakran elkeserítették. Az egyetemi katedrán, kollégái és a diákok között viszont jól érezte magát, mert úgy vélte, hogy ezen a fórumon tudja leghatékonyabban képviselni a nézeteit. Minden vitapartnerét – korra, rangra és tudományos beosztásra tekintet nélkül – egyenrangúnak tekintette.

TUDOMÁNSZERVEZŐ GEOGRÁFUS

Mindig nagy terheket vett a vállaira, és munkatársaitól is rohamtempót követelt. Rengeteget olvasott, a naprakész informálódást a tudományos munkában elengedhetetlen követelménynek tartotta. Minden irányú nyitottsága, tájékozódási igénye példává vált. Igaz, az sem feledhető, hogy az egyetemi oktatók óraterhelése akkoriban sokkal csekélyebb volt, mint manapság, és több idejük jutott kutatásra, publikálásra.

A budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán – ahol létrehozta a Keleti Intézetet, a hajdani Keleti Akadémia utódát – is legendás volt a munkabírása. Hajdani kollégája, Germanus Gyula személyes elbeszéléséből tudom, hogy előadásait megelőzően Teleki Pál gyakran késő éjszakáig bent volt az egyetemen, és az éppen aznap beérkezett külföldi szakfolyóiratokat jegyzetelte, hogy másnapi előadásain a legfrissebb információkkal egészíthesse ki mondanivalóját.

Különösen fontosnak tartotta a Balkánra irányuló kutatásokat, mert tud-

hattak. Számos jelentős kutatóintézetet alapított. A Szociográfiai Intézet, a Táj- és Népkutató Intézet, valamint az Államtudományi Intézet keretein belül a korszak legkiválóbb tudósai dolgozhattak. A Központi Statisztikai Hivatal épületében Rónai András professzor vezetésével dolgozó szakemberek a közép-európai államok földrajzi, népességi, gazdasági helyzetét kísérték figyelemmel, és rendkívüli adatbázisra tettek szert, mely a későbbi terület-visszacsatolások tudományos előkészítéséül szolgált. Az első és a második bécsi döntést békés úton, a tudományok érveivel érvényesítették, nem a fegyverek szavával.

Teleki Pál nagy figyelmet fordított a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségek problémájára. Nemzetiségi térképeit mindig hiteles illusztrációként használta földrajzi gondolatainak alátámasztására és kiegészítésére. Ezt még a román propaganda szolgálatába állított Somesann professzor is kénytelen volt elismerni. A politikai földrajz professzoraként a nagy világkérdéseket olyan geopolitikai összefüggésekben vizsgálta, melyek kortársai szemében újszerűek és egyedülállóak voltak.

Abesszínia lerohanásakor egyetemi előadásán briliáns érveléssel fejtette ki, miért nem lehetséges Líbia és Etiópia között olasz fennhatóság alatt álló természetes folyosót nyitni. Az általa jól

ismert Szudán és a brit gyarmatbirodalom természeti erőforrásait, közlekedési útvonalait elemezve bizonyította az olasz gyarmatszerző törekvések életképtelenségét. A Kairó–Kartúm–Capetown vonalról és az angolok afrikai uralmáról adott politikai földrajzi fejtegetései a térséget kiválóan ismerő földrajztudós véleményeként jelezték, hogy az afrikai érdek-összeütközések beláthatatlan világproblémává válhatnak.

De nemcsak az olaszok afrikai terjeszkedésének kudarcát jósolta meg, épp ilyen látnoki erővel fejtette ki, hogy az általa nagyra becsült Japán kínai agressziója nem vezethet eredményre, és a pillanatnyi sikerek sem homályosíthatják el a törvényszerű végkifejletet. Kína és Japán tényleges ásványkincseit, energiahordozóit és népességtartalékait tette mérlegre az egyoldalú japán katonai sikereket hangoztató vélekedésekkel szemben. Ez a látásmódja megmaradt a későbbiek során is, amikor a központi hatalmak és az angolszász világ szembekerülésének következményeit vizsgálta. Őt nem vakították el Németország pillanatnyi katonai sikerei, az eseményeket sokkal mélyebb összefüggésekbe ágyazva vizsgálta.

Soha nem érdekelték a tekintélyelvű deklarációk. Mindig kíváncsi volt egy-egy törekvés hátterére, összetevőire, s azok végső célját keresve analizál-

→
Teleki Pál
vörös térképe, 1910
→

ETHNOGRAPHICAL MAP
OF HUNGARY
BASED ON
DENSITY OF POPULATION

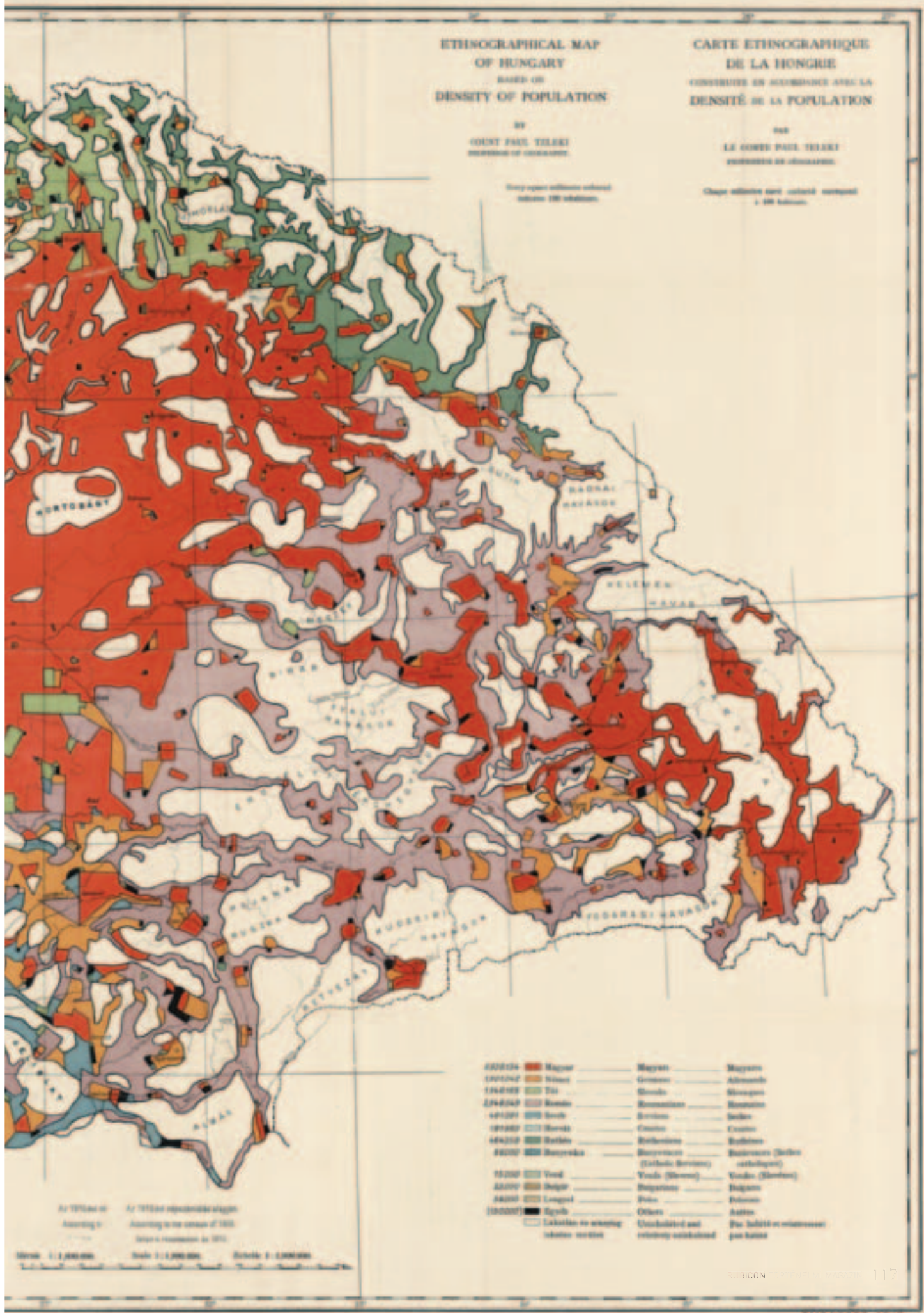
CARTE ETHNOGRAPHIQUE
DE LA HONGRIE
CONSTITUÉE EN ACCORDANCE AVEC LA
DENSITÉ DE LA POPULATION

BY
COUNT PAUL TELEKI
MEMBER OF PARLIAMENT.

PAR
LE COMTE PAUL TELEKI
MEMBRE DE PARLEMENT.

Every square millimetre colored
represents 100 inhabitants.

Chaque millimètre carré coloré représente
100 habitants.

242024	Magyar	Magyar	Magyar
194042	Slovak	Magyar	Magyar
174018	Tal	Germán	Allemands
274024	Ruthenian	Slovák	Slovaques
441201	Slovak	Roumain	Roumains
441201	Slovak	Serbe	Serbes
441201	Slovak	Croate	Croates
441201	Slovak	Boukharin	Boukhariens
441201	Slovak	Bourgeois	Bourgeois (Serbes catholiques)
441201	Slovak	Yvols (Serbes)	Yvols (Serbes)
441201	Slovak	Yvols (Roumains)	Yvols (Roumains)
441201	Slovak	Dalgar	Dalgar
441201	Slovak	Pols	Polonois
441201	Slovak	Others	Autres
441201	Slovak	Unsettled and recently established	Peu habités ou récemment peuplés

As 1910 and As 1910 according to the census of 1910. Scale 1:1,000,000. Scale 1:1,000,000. Scale 1:1,000,000.

ta jól, hogy hazánk ezernyi szállal kötődik ehhez a térséghez. Úgy vélte, a magyar kereskedelem fejlesztése szempontjából nagyon fontos a Mediterráneum, azon belül a Balkán-félsziget. A szerb geográfusokkal szoros személyes, baráti kapcsolatokat ápolt. Amikor az első világháború idején a jégkorszaki klímaingadozások világhírű kutatójáról, Milutin Milankovicsról megtudta, hogy fogságba esett, a Magyar Tudományos Akadémia közbenjárásával sikerült kiszabadítania kollégáját a hadifogolytáborból, és megfelelő körülményeket teremtett számára, hogy tudományos munkáját, számításait nyugodt körülmények között folytathassa.

Nagy gondot fordított arra, hogy legtehetségesebb tanítványai a legjobb nyugat-európai egyetemeken szerez-

hessenek ismereteket. Az Országos Ösztöndíjtanács elnökeként tette lehetővé, hogy a legfelkészültebb ifjak Berlin, Párizs, Göttingen, Heidelberg, Zürich, München legjobb szellemi műhelyeiben vehessenek részt posztgraduális képzéseken. A geomorfológus Bulla Béla így kerülhetett Berlinbe, Büdel professzor mellé, Mendöl Tibor pedig Párizsban ismerhette meg a francia település-földrajzi iskola eredményeit. A két kiváló geográfus együttes művének, *A Kárpát-medence földrajzának* új kiadása jelzi, hogy a kötet értékei és szemléletmódja fölött ma sem járt el az idő.

Jó barátság fűzte Cvijc Jovánhoz, aki Belgrádban egyedülálló emberföldrajzi, etnográfiai iskolát alakított ki. Cvijc Jován tanításait gyakran idézte:

„A földrajzi értelemben vett táj lelke az ember; akinek nemcsak háza, falvai, városai, megművelt földjei vannak, hanem közössége, költészete is.” Teleki Pál tette lehetővé, hogy 1917-ben, amikor Magyarország hivatalosan hadban állt Szerbiával, Budapesten nyomtatásban megjelenhessenek Cvijc Jován módszerét bemutató írások, a Balkán-félsziget emberföldrajzi régióira vonatkozó kutatások. A művet *A szerbek anthropogeographiai tanulmányai a Balkánon* címmel adták ki.

Teleki Pál rendszeres résztvevője és meghívott előadója volt a különböző nemzetközi tudományos konferenciáknak, tanácskozásoknak és a földrajzi világkongresszusoknak. Még a szakmában is alig-alig tudják, hogy milyen szer-teágazó és a legváratlanabb helyzetek-

MI A FÖLDRAJZ?

TELEKI PÁL A TÁJFOGALOM JELENTŐSÉGÉRŐL

A földrajz ezen a helyen és egyáltalán az egyetemeken nem topográfia, nem helyismeret. Nem is a politikai, gazdasági, közgazgatási vagy társadalmi élettel összefüggő (annak öntudatos éléséhez alapvetően szükséges) területi ismereteknek szolgáltatója. Ezeket készen kell hozni a középiskolából, épp úgy, mint a megértésükhöz, értékelésükhöz szükséges történelmi és természetrajzi ismereteket. Aki nem hozza ezeket magával, az nem művelt ember és nem egyetemre való.

A földrajz nem is egyszerűen geomorfológiai, klimatológiai vagy más természeti, avagy társadalmi földrajzi adatok, ismeretek szolgáltatója. A geomorfológiai ismeretek ugyan nagyfontosságúak lehetnek a mérnök látkörének és tudásának kibővítésére is, különösen ha öt Magyarország határán túl való vállalkozásra, munkára is akarjuk képesíteni. A bécsi műszaki főiskolán, valamint Amerikának sok műszaki főiskoláján vannak is geomorfológiai tanszékek. Az egyetemi mezőgazdasági, technikai és más diszciplínákkal kapcsolatban a földrajz mindenképp gazdagítja az ismereteket az összefüggések terén. A közigazgatási és társadalomtudományokban való elmélyedéssel párhuzamosan gazdagíthatjuk a politikai és gazdaságföldrajzi ismereteket. Egyetemünkön a hallgatóság egy részének didaktikai készséget is nyújtunk a földrajzi ismereteknek a középiskolákban való tárgyalására. Mindez érték és mindezek ismereti tégladarabok lesznek az átfogóan gondolkodó számára is, mégis a földrajz egyetemi feladatát, különösen éppen a 20. században, másban is és főleg másban látom.

Mi a földrajz? A magyar szó, ha gondolkodva ejtjük ki, oly világosan megmondja. A földrajz a földfelszín leírása, rajza, amely képpé színesedik, ha a valóság felé törekedve, szabadulni igyekszik a méretek és adatok rideg halmazából. Hosszú évekkel ezelőtt már a földfelszín élettannának, fiziológiájának neveztem a földrajzot egyetemünk katedrájáról. Ez persze hasonlat. Márpedig minden hasonlat egyoldalú szemszögből való, reflektorszerűen éles a természetnek kiegyensúlyozott, szerteszerű világosságával szemben. Fiziológiának, élettannak azért nevez-

tem, mert a fizikai tudományok tárgyainak egész nagy körére hiányzik az „élet” szónak és fogalomnak egyenértékese.

A földfelszín kérge sokféle anyag sokféle összetételéből áll – anyagokból, elemekből, amelyekkel a föld belsejében, más bolygókon és égitesteken és az űrnek égitestrendszerünket körülvevő, tartalmazó, előttünk ismert részében találkozunk. A földkéreg a föld anyagaiból, a föld belsejéből és más égitestekről vagy az űrből jövő hatások alatt keletkezett, alakul és változik. Kis, de talán nem lényegtelen részben földönkívüli anyagok is járulnak hozzá és befolyásolják az életet. A földfelszínen biológiai és emberi élet folyik. Ez az élet földi és mégis mindenrendű földöntúli hatások nélkül létre nem jövő, továbbfolyni nem tudó élet. A földrajz tárgya, adatai földiek, de kérdései az egész mindenséget felölelik. A földrajznak az analízis csak segédessz-köze, a tárgykörökre bontás csak egyik módszere, mankója, amely nem a földrajzi gondolkodás mivoltából fakad, hanem az emberi elme végességéből és a 19. századbeli tudományok általános rendszerező módszeréből.

A földrajz a föld felszínének gazdag, bonyolult, térben és időben változatos valóságát elemeire bontva vizsgálhatja ugyan, de nem elemeiben szemléli azt, hanem az egész földfelszíni élet helyileg változó, jellegzetes egyéni megjelenési formáiban, képeiben, a tájakban.

Ez annyit jelent, hogy a földrajztudomány nem törvényszerűségeket kereső, ilyeneket megállapító részeiben, az úgynevezett általános földrajzban a legvalódibb, hanem a regionális földrajz tájleírásaiban, tájmagyarázataiban. Elméleti önjellemzésében a földrajztudomány régóta, de a legutolsó évtizedekben különös nyomatékkal hangoztatta is, hogy ő nem analitikus, hanem szintetikus tudomány. Ez a megállapítás helyesen differenciál sok és különösen a földrajzzal kapcsolódó sokféle tudománnyal szemben, de mégsem fejezi ki a teljes valóságot. A szintézis emberi elmemunka. Tartalmát emberi ismeretünk határozza meg, az korlátozza. A földrajz tárgya, a táj, emberi végesség által nem korlátolt teremtés.

(Budapesti Szemle, 1937. november).

ben gyümölcsöző személyes kapcsolatokat alakított ki így a magyar földrajztudós. Debrecenben a Herder-díjas néprajzprofesszor, Gunda Béla – Teleki Pál egyik hajdani tanítványa – hívta fel a figyelmemet arra, hogy Teleki a Szovjetunió geográfusaival is kapcsolatot tartott. Jól ismerte, elismerően idézte Obruscsev munkáit, és nagyra értékelte a másik, tragikus sorsú orosz geográfusnak, Vavilovnak a természetett növények eredetéről szóló kutatási eredményeit. Vavilov készítette el az Afganisztán mezőgazdaságát bemutató monográfiát, melynek eredményeit Teleki is hasznosította munkájában.

A látszólag csekélynek tűnő, földrajzi vonatkozású események sem kerültek el a figyelmét. Amikor Romániában rendelkezést adtak ki arról, hogy a román hatóságok a magyar helységneveket a sajtóban csak román formában használhatják, nagyon elkeseredett. Az 1936-os esztendő nyarát Erdélyben töltötte, és nem hivatalosan számos magas beosztású politikussal találkozott. Ezekről a találkozásairól igen szűkszavúan számolt be, de az köztudomású, hogy Iuliu Maniu román parasztpárti politikus és Nicolas Titulescu volt román külügyminiszter is többször meglátogatta, akikkel hosszas eszmecserét folytatott. A találkozások eredményeként a rendeletet a román hatóságok rövidesen visszavonták. Teleki meg tudta győzni tárgyalópartnereit, s ez a

képessége a későbbiek során is gyakran megnyilvánult.

A tudományszervezés fontos posztjának tekintette az Eötvös Kollégiumot, melynek 1920-tól kezdve kurátora volt. Számos szegény sorsú fiatal szellemi horizontját tágította ez a patinás intézmény. Teleki Pál sokaknak szerzett ösztöndíjat, intézett el támogatásokat terepkutatásokhoz, külföldi tanulmányutakhoz, kiadványok megjelentetéséhez.

Mindig az értéket kereste, s legfőbb mércéje a minőség, a teljesítmény volt. Egyik tanítványa, a később a lisszaboni diplomáciai poszton dolgozó Ujpe-tery Elemér egyik találkozásunkon megjegyezte, hogy Teleki a diákok vizsgáztatásánál, kiválasztásánál nagyon jó szemmel ismerte fel a tehetségeket, s ha ez szorgalommal, igyekezettel párosult, akkor tanítványait messzemenően segítette a képességeik szerinti érvényesülésben. Ugyanakkor nem szerette a protekciót és a protezsáltakat. Aki az érdemtelenek pártfogásával vagy hivatali tekintéllyel próbált meg nyomást gyakorolni rá valamilyen posztra vagy ösztöndíjra kijelölt személy ügyében, azt félreérthetetlenül elutasította. A protekciót a hivatali élet rákfenéjének tartotta, a tudomány terén pedig küzdött ellene, amikor csak tudott.

Stein Aurélt, a brit szolgálatban dolgozó világhírű Ázsia-kutatót gyakran vendégül látta József nádor téri palotá-

Teleki Pál a földrajzi társaság vacsoráján

jában, s barátságuknak számos tanújelet adta. Stein Aurélt Teleki Pál javaslatára választották meg 1926-ban a Kőrösi Csoma Társaság tiszteletbeli tagjává. A kasmíri Srinágárba, Stein Aurélhoz címzett személyes levelében így fogalmazott: *„Tisztelettel értesítjük, hogy a Kőrösi Csoma Társaság első közgyűlésén tiszteleti tagjává választotta. A Kőrösi Csoma Sándor Társaság keletkutatással foglalkozik, s ennek főleg azon területeit műveli, melyek a magyarságot történeténél és helyzeténél fogva érdeklik. A keletkutatás e területén az Ön kiváló munkásságát a magyar körök mindig élénk figyelemmel kísérték, ennek eredményeit nagyra becsülték, s kutatásaikban sikerrel felhasználták.”*

Nem véletlen, hogy Érden, a Magyar Földrajzi Múzeum kertjében egymás szomszédságában kapott helyet a tragikus sorsú földrajztudós, Teleki Pál és az Afganisztánban 1943-ban elhunyt felfedező-utazó, Stein Aurél bronz mellszobra. Vészterhes korszakokon és kontinenseken átívelő, több évtizedes barátságukat jelzi e két műalkotás. Mintha az utókornak üzennének... ♦

A szerző geográfus, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója